

О. І. ТЕРЕНОЖКІН

ПОХОВАННЯ ЕПОХИ БРОНЗИ БІЛЯ с. СОЛОНЕЦЬ

У 1956 р. в Херсонський музей надійшло кілька цілих і поламаних бронзових знарядь та різних виробів, знайдених в с. Солонець, Цюрупинського району, Херсонської області. Це село знаходиться на лівому березі Дніпра за 7 км на південний схід від Херсона.

Співробітник Херсонського історичного музею С. А. Щербаков, який виїздив на місце цієї знахідки, з'ясував, що при копанні піску для будівництва, приблизно за 100 м від північного краю села, на рівному місці була виявлена стародавня могила, в якій лежали витягнуто два кістяки дорослих людей. При них, крім знайдених речей, опис яких подається нижче, були ще бронзовий молоток і кілька маленьких глиняних посудин, втрачених під час земляних робіт¹.

Речі з могили с. Солонець становлять інтерес своїм складом і культурною приналежністю. Серед них виявились бронзові кинджали, ножі, серпи і прикраси. Деякі предмети були поламани під час знаходження і від них залишилися тільки уламки.

Наводимо опис речей, що знаходяться в Херсонському історичному музеї.

1. Невеликий кинджал (рис. 1, 1) з вузьким внизу і широким вгорі дволезовим клинком з поздовжньою гранню посередині, що переходить в черешок, який не зберігся. Довжина клинка 15,5 см, ширина — 4,3 см.

2. Уламок клинка з вістрям від такого ж кинджала (рис. 1, 2).

3. Невеликий кинджал (рис. 1, 3) з клинком списовидної форми і поздовжньою гранню посередині, яка закінчується круглим потовщенням біля основи рукоятки, що насаджувалася на короткий плоский черешок. Вся довжина — 17 см, без черенка — 13 см, ширина — 3,2 см.

4. Ніж списовидної форми (рис. 1, 4) з поздовжнім дволезовим клинком і прямокутним у розрізі черешком, який має долотовидно розширений кінець для рукоятки. Довжина — 15 см, довжина без черешка — 9 см, ширина — 3,6 см.

5. Два уламки від подібних ножів (рис. 1, 5, 6). Судячи з частин, що збереглися, клинки їх трохи різнилися між собою.

6. Серп з обламаною та втраченою частиною рукоятки, який має сильно піднятий вгору кінець вістря. Поблизу рукоятки знаходиться овальний отвір, зроблений при литті (рис. 1, 7). Відлитий в односторонній формі з широкою спинкою, що утворює грань уздовж одного боку; на спинці можна побачити обламаний виступ литника. Довжина серпа у нинішньому стані 16,5 см, ширина — 2,1 см.

¹ Всі ці відомості були передані автору особисто С. А. Щербаковим, за що складаю йому подяку. Дякуємо також дирекції Херсонського музею, яка дозволила публікацію цієї знахідки.

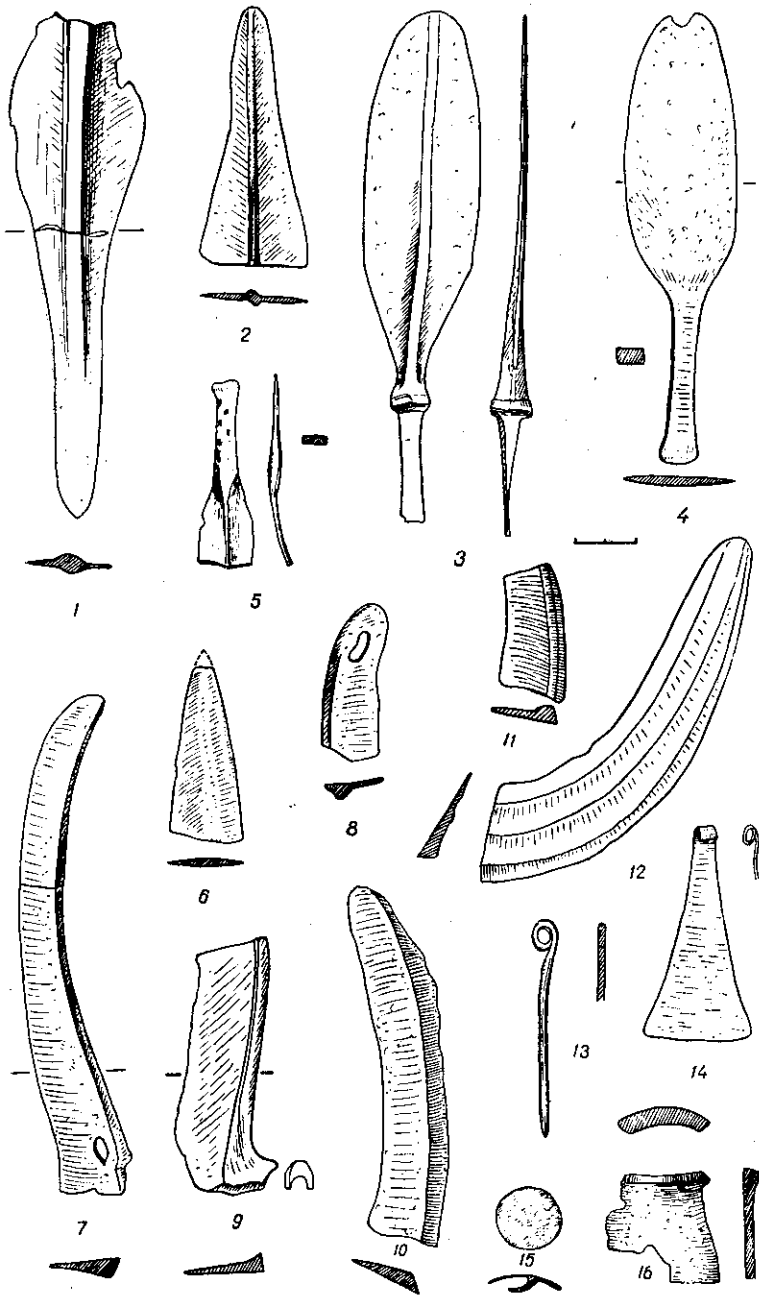

Рис. 1. Бронзові знаряддя та прикраси з с. Солонець.

7. П'ять уламків серпів. Судячи з цих уламків, в солонецькій знахідці було не менше трьох серпів. Всі вони відлиті в однобічних формах.

Від одного серпа збереглася рукояточна частина з закругленим кінцем, в якому при литті було зроблено поздовжній отвір (рис. 1, 8). У іншого серпа (рис. 1, 9) замість рукоятки є невеликий жолобчастий виступ. Два уламки серпів з усіх наявних (рис. 1, 10, 11) походять від

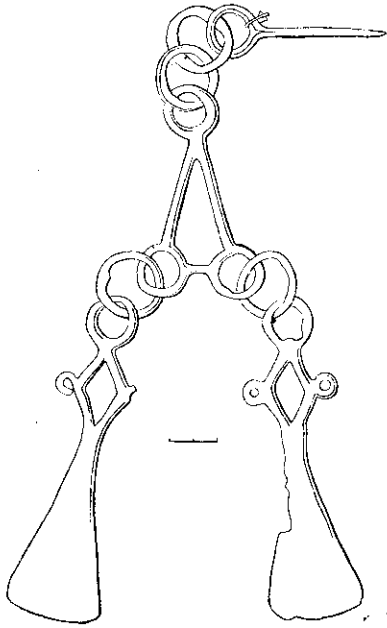

Рис. 2. Бронзова шпилька з підвісками із с. Солонець.

вищеописаних або від інших подібних їм серпів. Від третього серпа (рис. 1, 12) зберігся крупний уламок робочої частини. Серп був широкий, у вигляді слабо вигнутого клинка, на якому, крім високої грані вздовж тильного боку, є ще дві низькі поздовжні грані.

8. Коротка шпилька з спіралью закрученою головою, що мала вигляд вушка (рис. 1, 13). Довжина 7 см.

9. Коротка шпилька з великою кільцевидною головою, з якою з'єднана за допомогою пари кілець велика складна підвіска (рис. 2). Вся прикраса відлита в досить плоскій формі. Підвіска складається з трикутної рамки з кільцями в кутах, до якої внизу приєднані дві звисаючі пластинки хрестовидної форми. Крім великої підвіски, на кільцевидній головці шпильки знаходиться вушко від якоїсь іншої підвіски менших розмірів, що не збереглася.

10. Підвіска (рис. 1, 14) має вигляд вузької трикутної пластини, верхній кут якої закручений в трубочку для підвішування. Довжина 7 см.

11. Кругла, трохи опукла бляшка з невеликою зробленою під час лиття дуговидною петлею на зворотному боці (рис. 1, 15).

12. Уламок якогось незрозумілого предмета, що має вигляд вигнутої пластини з потовщеним краєм (рис. 1, 16). Предмет був відлитий.

З наведеного опису видно, що бронзові вироби, які походять з Солонця, дуже відрізняються між собою як за часом, так і культурною приналежністю.

Кинджали з черешковим насадом для рукоятки, широким зверху та звуженим до вістря клинком (рис. 1, 1, 2), не місцеві. Вони явно походять з Кавказу, де мали значне поширення в середньому бронзовому віці².

Бронзові ножі листовидної форми з вузьким черешком, що закінчується долотовидним розширенням (рис. 1, 4—6), добре відомі як основна форма знарядь катакомбної культури півдня Європейської частини СРСР. Отже, вони також можуть бути цілком впевнено віднесені до середньої бронзової доби.

Всі інші бронзові вироби з Солонця відносяться до значно пізнішої пори. Так, кинджал з гранню по клинку і круглим потовщенням в основі рукоятки (рис. 1, 3) є одним з найтиповіших предметів оз-

² Е. И. Крупнов, Материалы по археологии Северной Осетии докобанского периода, МИА, № 23, М.—Л., 1951, стор. 48, рис. 9, 3—7.

броєння для пізньозрубної культури, відомим як з поодиноких знахідок, так і в складі різних скарбів з Північного Причорномор'я³.

Цікавий і серп з отвором в рукоятці (рис. 1, 8). Такого роду серпи ще слабо виділені в археології. Ті нечисленні дані, які маємо щодо серпів цього типу, свідчать, що вони за своїм походженням зв'язані з пізньозрубною культурою Причорномор'я.

Насамперед аналогії їм відомі по одній ливарській формі з нашого півдня, місце знахідки якої точно невідомо, та ливарській же формі, що входить до складу скарбу з Коблева на Тилигульському лимані⁴. Знахідки цих форм вказують на те, що такого роду серпи вироблялися на місці і можуть бути твердо віднесені до зрубної культури. Як паралель до них, вкажемо на дві окремі знахідки бронзових серпів з отворами в рукоятках, що походять з сел Новоселиця і Товсте в східній частині Тернопільської області. З огляду на відсутність аналогій цим серпам в Середній Європі, К. Журовський визнав їх за продукцію місцевого виробництва і приблизно датував V періодом бронзового віку (за польською хронологією 900—700 рр. до н. е.)⁵.

Цікаво, що подібний серп є в скарбі з Ришешти в східній частині Румунії⁶. Наш серп з піднятим вгору кінцем вістря (рис. 8) знаходить собі аналогію в скарбі з Улма-Літені в тій же східній частині Румунії⁷. Обидва ці серпи справедливо вважаються східними за походженням. М. Петреску-Димбовиця за скарбами, в яких вони знаходяться, відносить їх до культури Ноа.

Такі прикраси з Солонця, як трикутна пластинчаста підвіска (рис. 1, 14), шпилька з закрученою головкою (рис. 1, 13) та бляшка у вигляді гудзика (рис. 1, 15), очевидно, були зрубними. Для останньої характерною ознакою є петля у вигляді гудзика, загнутого в бік. За цією особливістю її можна зіставити з бляшкою, знайденою на поселенні культури Ноа біля с. Гіндешти в Молдавській РСР⁸.

Серед речей із Солонця особливий інтерес становить шпилька з підвісками (рис. 2). В цілому вигляді вона є поки що унікальною, чого не можна сказати про її окремі складові частини. Так, шпилька з кільцевидною головкою є на одній з матриць скарбу ливарських форм з урочища Солоха, що зберігається в Дніпропетровському історичному музеї⁹.

Шпильки краще відомі із знахідок в більш північних районах України, зокрема в таких місцях, як с. Вишеньки, Бориспільського району, Київської області¹⁰, с. Підгірці, Обухівського району, тієї ж області¹¹, с. Бобриця, Канівського району, Черкаської області¹², м. Кременчук¹³. В Київському історичному музеї є три таких же шпильки,

³ О. А. Кривцова-Гракова, Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы, МИА, № 46, М., 1955, стор. 140, 141, рис. 30, 2, 33, 8.

⁴ Там же, стор. 148, рис. 32, 2, 5.

⁵ K. Żurkowski, Zabytki brązowe z młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru, «Przegląd Archeologiczny», VIII, Poznań, 1949, стор. 202, табл. XXV, 6, 7.

⁶ М. Петреску-Димбовиця, Конец бронзового и начало железного века в Молдове в свете последних археологических раскопок, Dacia, ns IV, Bucarest, 1960, стор. 157, рис. 10, 6; M. Florescu, Depositul de obiecte de bronz de la Ulmi Liteni, Arheologia Moldovei, Bucuresti, т. I, стор. 117, рис. 3, 14; рис. 4, 15.

⁷ М. Петреску-Димбовиця, вказ. праця, рис. 11, 1; M. Florescu, вказ. праця, стор. 120, рис. 4, 3.

⁸ А. И. Мелюкова, Культура предскифского периода в лесостепной Молдавии, МИА, № 96, М., 1961, стор. 30, рис. 12, 4.

⁹ О. А. Кривцова-Гракова, вказ. праця, стор. 139, рис. 34, 33.

¹⁰ Київський історичний музей, інв. № 16077.

¹¹ В. М. Даниленко, Дослідження пам'яток підгірського та бобрицького типів на Київщині в 1950 р., АП, т. VI, К., 1956, стор. 16, табл. VIII, 1.

¹² Там же, табл. VIII, 3, 4.

¹³ КІМ, інв. № 7406.

місця знахідок яких точно невідомі, але походять вони, очевидно, також з Середнього Подніпров'я. Одна така шпилька була знайдена на поселенні першого ступеня чорноліської культури в урочищі Інбек біля с. Велика Андрусівка, Ново-Георгіївського району, Кіровоградської області¹⁴. До речі, відзначимо, що в Бобринці, крім двох шпильок з кільцевидними головками, були знайдені ще три колючка, за допомогою яких з'єднуються між собою різні частини підвіски з Солонця¹⁵.

Іншим місцем зосередження знахідок шпильок з кільцевидними головками та їх частин є Подністров'я. Дві шпильки відомі з могильника висоцької культури біля с. Лугове (колишне Чехі)¹⁶. Одна шпилька виявилася у складі скарбу ІV періоду бронзової доби (1100—900 рр. до н. е.) з с. Жабокрики у Верхньому Подністров'ї¹⁷. Три шпильки походять з поселень культури Ноа біля с. Магала, Чернівецької області¹⁸, біля с. Трушешти в північній частині Молдови в Румунії¹⁹ і біля с. Гіндешти в Молдавській РСР²⁰.

Хрестоподібні підвіски та шпильки з Солонця знову примушують нас повернутись до скарбу бронз з Улма-Літені в Східній Румунії. В ньому є дві аналогічні підвіски²¹. В скарбі з с. Держова у Верхньому Подністров'ї, крім гачкуватого серпа, є близькі за формою підвіски. Цей скарб датований К. Журовським гальштатом С. Як на аналогію до своєї хрестоподібної підвіски, він вказує на знахідку з Рагмана в Трансільванії, у якій на вушку підвішена фігурка пташки²².

Судячи з ареалу поширення, бронзові шпильки з кільцевидними головками і підвісками найбільше пов'язані з територією межиріччя Дніпра і Дністра. За попередніми даними, ми зв'язали їх з білогрудівською культурою і датували XII—IX ст. до н. е.²³ Нові матеріали дозволяють уточнити культурну приналежність, а також хронологію таких бронзових прикрас. Культуру Ноа, в пам'ятках якої вони добре представлені в знахідках як на румунській, так і на радянській територіях, тепер М. Петреску-Димбовиця датує XIII—XII ст. до н. е.²⁴ Згадані знахідки шпильок з кільцевидною головкою на поселеннях часів першого ступеня чорноліської культури вказують, що вони існували і пізніше, очевидно, аж до IX ст. до н. е. включно.

Розглянуті нами бронзові знаряддя і прикраси з с. Солонця чітко поділяються на дві групи. Перша з них, представлена ножами і кинджалами (рис. 1, 1, 2, 4—6), відноситься ще до середньої бронзової доби і зв'язана своїм походженням з місцевим розвитком катакомбної культури і з культурами Кавказу. Решта предметів (рис. 1, 3, 7, 16 і 2), за нашими даними, є пізньозрубними. При такому визначенні останніх для нас особливо важливими є їх постійні аналогії в пам'ятках культури Ноа. Оскільки тепер твердо встановлено, що сабатинівська фаза пізньозрубної культури хронологічно відповідає культурі Ноа, то і знахідку з Солонця слід впевнено віднести саме до цієї фази зрубної

¹⁴ Є. Ф. Покровська, Є. О. Петровська, Поселення кінця епохи бронзи біля с. Велика Андрусівка, Археологія, т. XIII, К., 1961, стор. 143, рис. 11, 1.

¹⁵ В. М. Даниленко, вказ. праця, табл. VIII, 5—7.

¹⁶ T. Sulimirski, Kultura wysoccka, Kraków, 1931, стор. 135, табл. XXV, 8.

¹⁷ K. Zигowski, вказ. праця, стор. 196, 198, табл. I; VI, 7.

¹⁸ Г. И. Смирнова, Поселение позднебронзового века и раннего железного века возле с. Магала, КСИИМК, вып. 70, М., 1957, стор. 106—107, рис. 39, 8.

¹⁹ A. C. Florescu, Santierul arheologic Trusesti, Materiale și cercetări arheologice, vol. III, București, 1957, стор. 208, рис. 9, 1.

²⁰ А. И. Мелюкова, вказ. праця, стор. 29, рис. 12, 2.

²¹ М. Петреску-Димбовица, вказ. праця, стор. 157, рис. 11, 9, 10; M. Florescu, Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi — Liteni, Arheologia Moldovei, București, t. I, стор. 120, рис. 3, 1, 4, 9, 10.

²² K. Zигowski, вказ. праця, стор. 196, 205, табл. I, VII, 12.

²³ А. И. Тереножкин, Предскифский период на днепровском Правобережье, 1961, стор. 167.

²⁴ М. Петреску-Димбовица, вказ. праця, стор. 150 і далі.

культури, а не до білозерського ступеня, що змінив її²⁵. Комплекс речей з Солонця досить ранній для сабатинівського ступеня, якщо судити про нього по ножах і кинджалах доби середньої бронзи катакомбного та кавказького типів, які входили до його складу. Здається, що він може послужити в якійсь мірі підставою для датування початку сабатинівської фази зрубної культури часом не пізніше XIII, а можливо XIV ст., до н. е. Солонецька знахідка, як і кістяний псалій з поселення біля с. Сабатинівки, вказує на ранній час початку сабатинівського ступеня, ставлячи його безпосередньо після старожитностей, відомих нам з Бессарабського скарбу, Покровських курганів та Сейменського могильника, які відносяться до XVI—XV ст. до н. е.²⁶ Вона має досить велике значення для розуміння початку зрубної культури в Північному Причорномор'ї.

А. И. ТЕРЕНОЖКИН

ПОГРЕБЕНИЕ ЭПОХИ БРОНЗЫ У с. СОЛОНЕЦ

Резюме

В 1956 г. у с. Солонец, Цюрупинского района, Херсонской области, при случайных обстоятельствах была обнаружена грунтовая могила с двумя труположениями, сопровождавшимися бронзовыми изделиями, частично поступившими в Херсонский музей. Среди них обращают внимание кинжалы кавказского происхождения (рис. 1, 1, 2), ножи катакомбного типа (рис. 1, 4—6), срубные черешковый кинжал (рис. 1, 3), серп (рис. 1, 8) и булавка с шумящими подвесками (рис. 2).

Вещи из Солонца можно отнести к сабадиновской ступени срубной культуры, которая ныне отчетливо сопоставляется во времени с культурой Ноа в Румынии и датируется XIV—XII вв. до н. э. Важность солонецкой находки заключается в том, что она (по наличию в ее составе изделий среднего бронзового века) подтверждает глубокую древность сабадиновской ступени и ставит ее во времени непосредственно после таких памятников, как Бессарабский клад, Покровские курганы, Сейменский могильник, которые относятся к XVI—XV вв. до н. э.

²⁵ Д. Я. Телегін, Питання відносної хронології пам'яток пізньої бронзи Нижнього Подніпров'я, Археологія, т. XII, К., 1961, стор. 3 і далі; А. И. Мелюкова, вказ. праця, стор. 20 і далі; А. И. Тереножкин, Предскифский период на днепровском Правобережье, стор. 192 і далі.

²⁶ А. И. Тереножкин, Основы хронологии предскифского периода, СА, 1964, № 4.